

Tekenen in de tijd 174

20-26 november 2022

De Duitse socioloog Hartmut Rosa publiceerde onlangs een boekje met de titel: Democratie heeft religie nodig. Erik Borgman presenteert de redenen die hij geeft en ervaart het boekje als steun in de rug. Wie religieus is, levert een eigensoortige en onvervangbare bijdrage aan de samenleving.

Sinds 11 september 2001 zijn tal van artikelen en boeken verschenen die zich afvroegen of religie en democratie wel verenigbaar zijn. Is religie met haar beroep op een onaantastbare goddelijke autoriteit niet bij uitstek antidemocratisch en moeten wij, in de plaats van de vrijheid van religie te beschermen, met het oog op de democratie de vrijheid van religie niet aan banden leggen? Zelf schreef ik al eens dat er zonder religie geen democratie mogelijk is, want democratie veronderstelt dat het ware en het goede niet definitief geclaimd kunnen worden en dat ieder nieuw standpunt ongedachte, maar waardevolle inzichten naar voren kan brengen. Tot mijn vreugde las ik afgelopen week een klein boekje waarin de Duitse socioloog Hartmut Rosa ongeveer hetzelfde beweert: *Demokratie braucht Religion*, democratie heeft religie nodig.

Dit is in het geval van Rosa niet zomaar een mening. De stelling is bij hem gestoeld op een uitvoerige culturele analyse. Deze komt er kort samengevat op neer dat wij lijden aan een gebrek aan wat Rosa 'resonantie' noemt. Als wij iets doen of zeggen, een visie ontwikkelen of een praktijk ontwikkelen, hebben wij niet langer het gevoel dat de wereld daarop in positieve of negatieve zin reageert. Dat komt volgens Rosa ten eerste doordat in onze samenleving vooruitgang de enige constante is geworden. Stilstand is achteruitgang: Rosa vergelijkt dat met een roltrap waarop je om te blijven waar je bent, voortdurend de trap moet beklimmen. Iedereen zal dat herkennen: alles moet altijd sneller, efficiënter, goedkoper, beter. Nu impliceert dit op zich al dat wij niet bezig zijn met de vraag of wat wij doen harmonieert met de wereld om ons heen. In tegendeel, dat laat ons koud. Wij hebben, zo zegt Rosa, een agressieve verhouding tot de wereld. Wij luisteren en kijken niet naar haar, wij gebruiken haar en willen dat zij doet wat wij vinden dat zij moet doen. Bovendien is, ten tweede, de snelheid van de roltrap de laatste decennia in ongekennde mate vergroot. Niet alleen is vooruitgang onze constante, maar steeds snellere vooruitgang. Wij moeten steeds sneller lopen om te blijven waar wij zijn. Het gevolg is dat wij ons ook niet langer kunnen permitteren om waar te nemen wat steeds koortachtiger activiteiten met onszelf doen. Daarom raken wij in grote getalen psychisch ziek en *burn-out*.

Dit laatste maakt duidelijk dat wij niet zonder resonantie kunnen. Wij kunnen onszelf en elkaar wel wijs proberen te maken dat wij van uitdagingen houden en blij zijn dat wij tachtig uur per week mogen werken om de telkens nieuwe bedreigingen van onze welvaart en onze economie het hoofd te bieden, maar ons lichaam en onze ziel trappen daar uiteindelijk niet in. Velen voelen zich eenzaam, gedepimeerd en twifelen aan de zin van hun bestaan. Het enige antwoord dat onze cultuur in dit laatste geval in de aanbieding heeft, is dat wij werk moeten maken van zingeving. De cultuur stimuleert ons daarmee om ook als alles in ons protesteert tegen onze agressieve verhouding met de wereld, wij dat moeten oplossen met behulp van... onze agressieve verhouding tot de wereld. Wij moeten de wereld waarin wij geen betekenis zien en horen een betekenis opleggen. Dit zeggen tegen iemand met *burn-*

out is zoiets als iemand die op de grond ligt en niet meer de kracht heeft om op te staan, de raad geven te gaan hardlopen om aan te sterken. *Burn-out* betekent dat je je niet langer staande weet te houden tegenover de wereld en het je niet meer lukt om jouw wil aan de wereld op te leggen. Zelfs niet aan het stukje wereld dat je zelf bent.

Hartmut Rosa is naar eigen zeggen opgegroeid in 'een katholiek milieu' en nu lid van de evangelische-lutherse kerk in Duitsland. Al eerder had ik van hem uitlatingen gelezen die het belang van religie onderstreepten voor onze versnellingsamenleving. Religie cultiveert immers vormen – woorden, rituelen, beelden – die de resonantie aanmoedigen en bevorderen. We hadden ook al langer het plan hem te betrekken bij de zoektocht die wij in het Huis van Dominicus willen ondernemen naar de oorzaken van *burn-out* en de mogelijke vormen ermee om te gaan. Maar dit boekje, dat voortkomt uit een lezing die Rosa begin dit jaar hield voor het rooms-katholieke bisdom Würzburg, gaat een stap verder. Juist vanwege haar cultivering van de resonantie is religie volgens Rosa voor de democratie onmisbaar. Zij kan ons helpen elkaar en de ontwikkelingen in de wereld opnieuw te verstaan en dat als een roeping te beschouwen. Dit is van groot belang, want als wij dat helemaal niet meer kunnen, is onze cultuur ten dode opgeschreven. Hartmut Rosa maakt duidelijk dat een cultuur die niet leert van ervaringen met de wereld, zich uiteindelijk in zichzelf opsluit en zo zichzelf zal verstikken.

Zonder religie raakt een cultuur dus onherroepelijk in de problemen. Juist ook een democratische cultuur, zo stelt Rosa, want die is gestoeld op de belofte dat de opvattingen en dromen van iedereen van belang zijn en de samenleving erop gericht is ze naar vermogen de eer te geven die ze toekomt. Hartmut Rosa wijst op het verontrustende, de democratie fundamenteel ondermijnende verschijnsel dat wij mensen met een afwijkende mening niet alleen steeds meer behandelen als vijanden – en ze bijvoorbeeld uitschelden, bedreigen, of proberen de mond te snoeren – maar ze ook zo ervaren. Zij verhinderen dat wordt gerealiseerd wat wij van belang vinden. De overtuiging dat het goed is dat mijn eigen visies en opvattingen gecorrigeerd en aangevuld worden, omdat ze per definitie beperkt en eenzijdig zijn, leidt een kwijnend bestaan. Religie houdt mij niet alleen voor dat ik mij voor andere stemmen moet openen, maar moedigt mij bovendien aan op deze stemmen in te gaan en mij erop toe te leggen er een duet, een trio, en kwartet, een kwintet en een sextet mee te vormen, en zo te bouwen aan een uiteindelijk omvattend koor. Religie leert dat de wereld niet om ons draait en dat wij om van waarde te zijn niet moeten proberen de wereld een betekenis op te leggen. Wij worden geroepen een betekenisvolle plaats in de wereld te vinden en zo'n plaats is er voor ons ook!

Concreter wordt Rosa in zijn boekje niet. Dat kan je teleurstellen, maar wat mij betreft is het geen verwijt. Integendeel, veel ellende is al voortgebracht door sociologen die meenden vanuit de volgens hun noodzakelijke maatschappelijke functies concrete maatschappelijke structuren te kunnen ontwerpen. Dergelijke structuren kunnen alleen concreet tot stand komen op basis van de resonantie die religie helpt tot stand te brengen en de gevoelde roeping samenleving op te bouwen. Ik eindig met een wat langer citaat, te vinden bijna aan het einde van Rosa's tekst:

Religie heeft de kracht, zij heeft een reservoir aan ideeën en een arsenaal aan rituelen vol bijpassende gebaren, bijpassende ruimtes, bijpassende tradities en bijpassende praktijken, om het gevoel te ontsluiten voor wat het betekent geroepen te worden, te resoneren.

Laten we nu eindelijk eens ophouden met zeuren over de vraag of en in welke zin religie 'nog' van betekenis is. Laten wij ons opnieuw laten roepen en laten zien wat het betekent op deze roeping in te gaan.

Erik Borgman, lekenDominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus te Utrecht

Hartmut Rosa, *Demokratie braucht Religion: Über ein eigentümliches Resonanzverhältnis*, München: Kösel-Verlag 2022.